

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1995.4.15>

IILA MATUS. ARHEOLOOGILISED KAEVAMISED PABERIL

Marika MÄGI-LÕUGAS

Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Rüütli 6, EE-0001 Tallinn, Eesti

Esitanud Ü. Tamla

Toimetusse saabunud 31. märtsil 1995, avaldamisele lubatud 6. juunil 1995

Eestis on mitmed viikingiaegsed relvatüübid dateeritud pikemasse aega kui Skandiinaavias või Soomes. Üks pidepunkte, millele seni on toetunud, on kaasasolnud mündi põhjal 11. sajandi lõppu dateeritud kolmikmatus Iilas Viru-Nigula kihelkonnas. Lähem tutvus seal 1935. aastal korraldatud kaevamiste aruande, leidude ning osteoloogilise materjaliga on näidanud, et mündi seostamine kõnesoleva matusega ei ole põhjendatud. Tegu on rooma rauaaegse matmiskohaga, kuhu 10. sajandi lõpupoolel on maetud lisaks üks sõdalane.

Iila matuse võrdlus teiste Virumaa ja Ida-Eesti üksikmatustega lubab oletada, et laibamatmise komme jõudis viikingiajal Eestisse juba 10. sajandil ega ole üheselt seostatav ristiusu vastuvõtmisega Venemaal.

Eesti noorema rauaaja materjali dateerimisel on alates kolmekümnendate aastate lõpust valitsenud seisukoht, et enam arenenud Skandinaaviast siia levinud esemetüübid püsisid Eestis kasutusel tunduvalt kauem, kui oma päritolumaal (Kustin, 1962; Selirand, 1974; Jaanits, Laul, Lõugas, Tõnisson, 1982 jt.). Sellise teooria kinnistumisele aitas nõukogude aastatel kahtlemata kaasa «raudne eesriie» Eesti ja Põhjamaade vahel, mistõttu võõrapäraste esemetüüpide aeglane imbumine siinsesse ühiskonda tundus igati põhjendatud. Tänapäeval tuleks siiski nõustuda pigem sajandi esimese veerandi arheoloogidega, kelle arvates Eesti materiaalne kultuur arenes sünkroonselt naabermaade omaga (Tallgren, 1925; Nerman, 1929).

1. EELLUGU

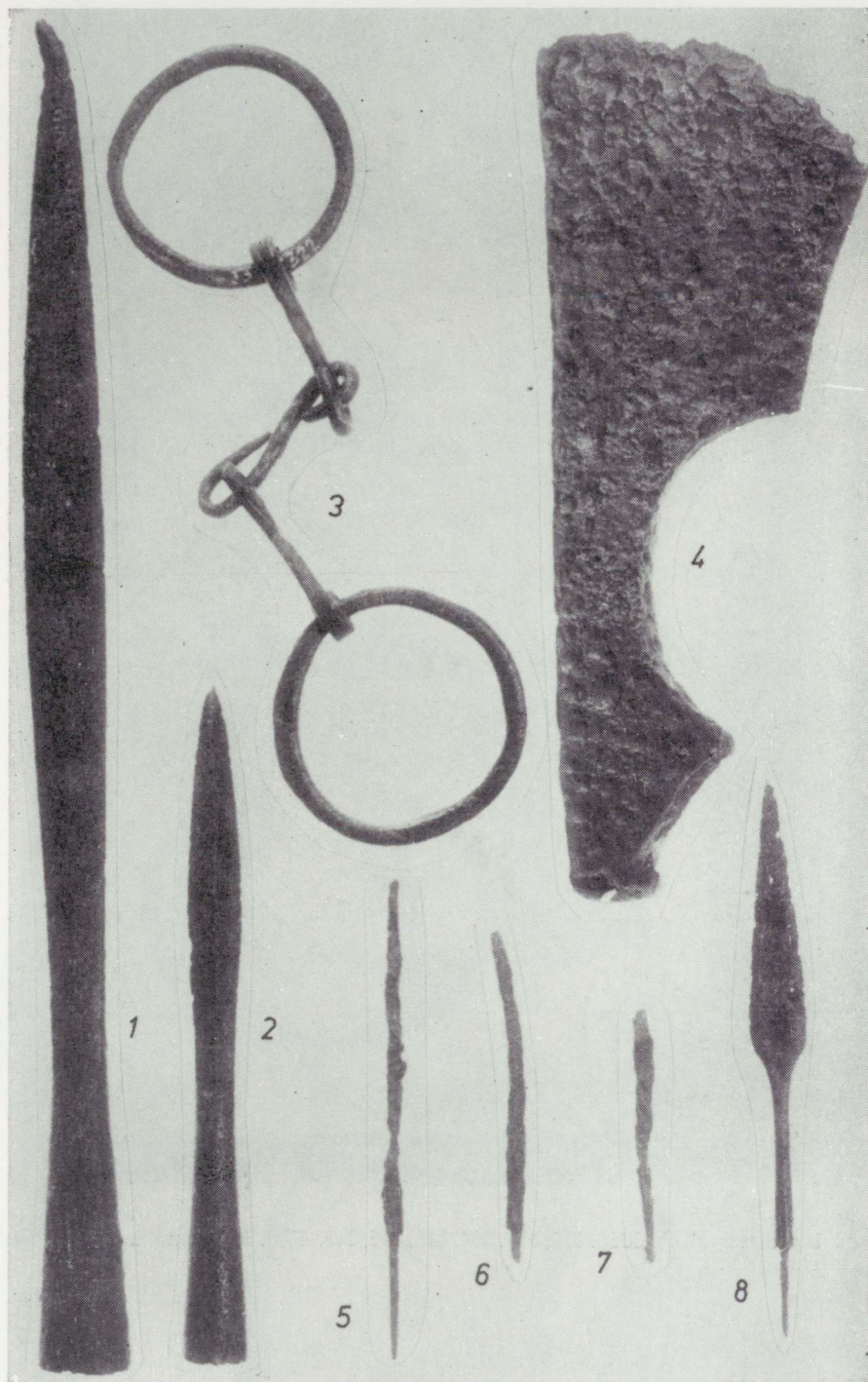
Tõuke skandinaaviapärase esemetüüpide siinse pika kasutusaja teooria tekkeks andsid 1935. aastal korraldatud seitsmepäevased kaevamised Viru-Nigula kihelkonnas Iila külas Hiimäe talu maal asuval Kalmuvarrel. Tõid juhatas tollane magister M. Schmiedehelm. Tegu oli tarandkalmega, millesse nooremal rauaajal oli M. Schmiedehelmi arvates maetud jõukas mees koos kahe peaaegu panusteta surnuga (Schmiedehelm, 1938, 633—652; Шмидехельм, 1955, 149—150). Esimese luustiku panuste hulka kuulus tema andmetel ka 1051—1059 vermitud saksa hõbemünt (M. Schmiedehelmi palvel määranud dr. E. Nöbbe Flensburgist. Vt. Schmiedehelm, 1938, 638, joon. 11). Seetõttu dateeris ta 11. sajandi lõppu ka samas matuses olnud J. Peterseni E-tüüpi odaotsa ning C-tüüpi kirve (Schmiedehelm, 1938, 648—649; Шмидехельм, 1955, 150). Hiljem asus A. Vassar seisukohale, et tegu oli isanda ja kahe temale kaasa ohverdatud orja matusega (Vassar, 1955, 91).

Iila matuse I luustik koos sellest 10 cm kõrgemal paiknenud vikalitega. Peaaegu samal tasapinnal on näha münt. Foto AI arheoloogia sektori arhiivist.

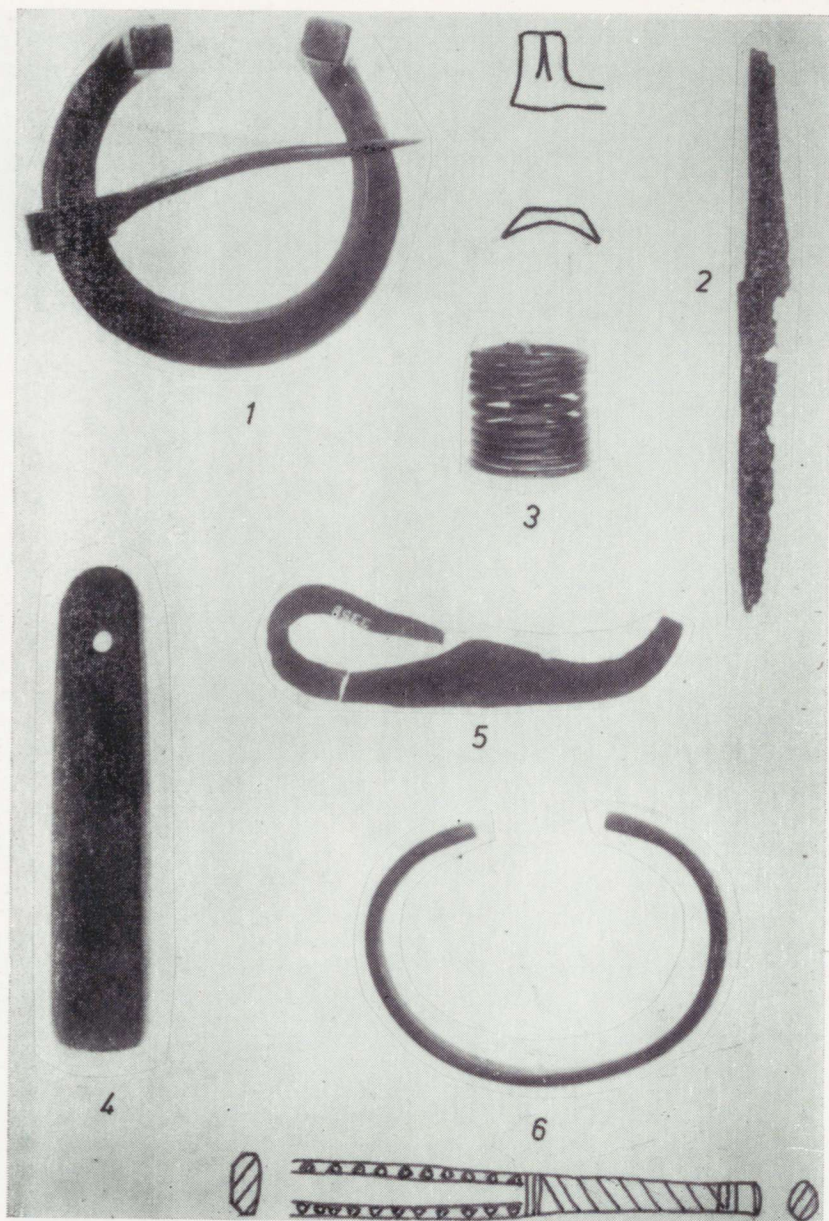

Iila matus. Foto AI arheologia sektori arhiivist.

Iila matuse relvad ja hobuseriistad. AI 3358: 151, 303, 306, 307, 308, 309, 313, 322.

Kõik $\frac{1}{2}$ loomulikust suurusest.

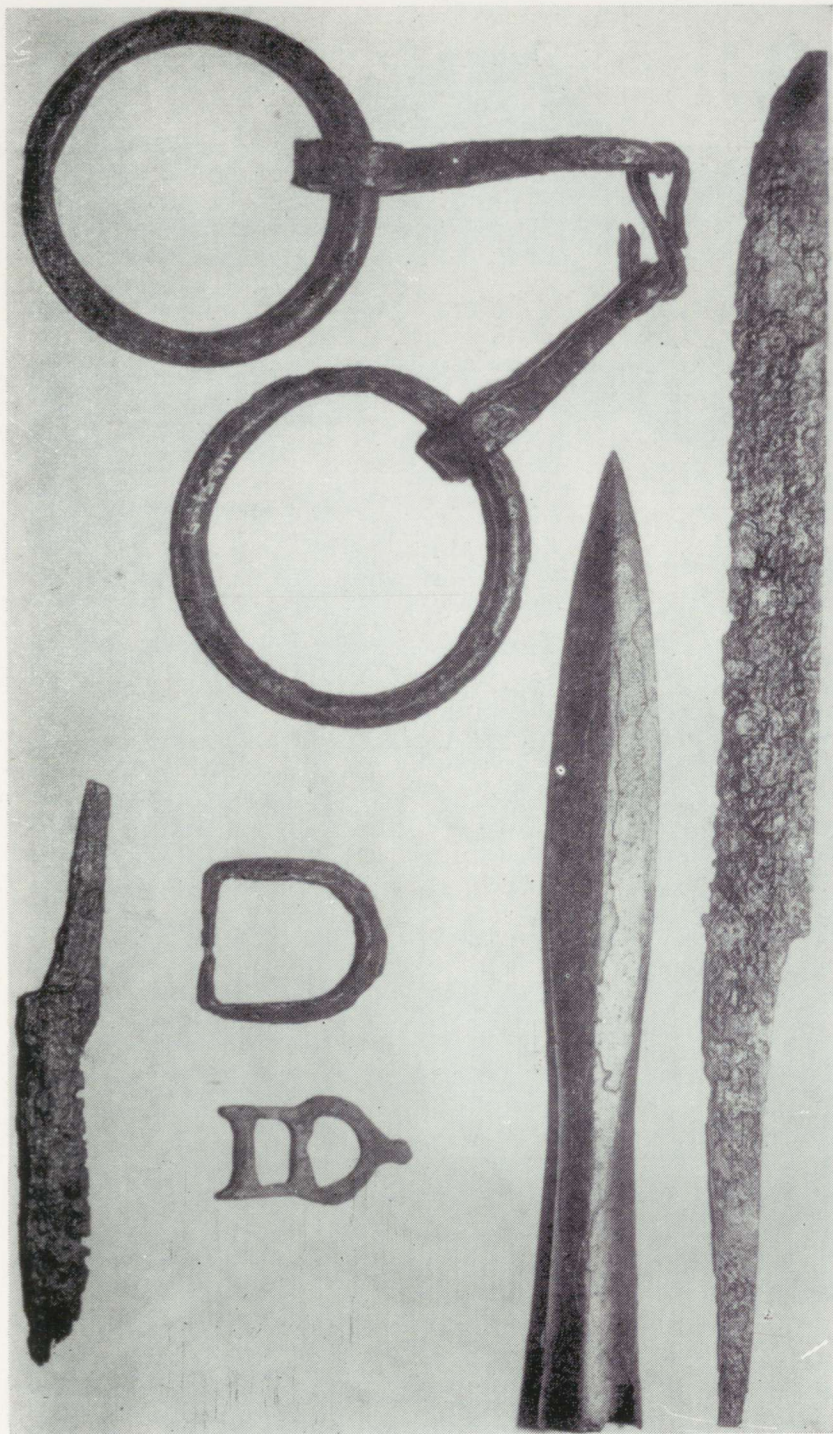
Esemeid Iila matusest. AI 3358: 310, 311, 314, 315, 316, 319. Kõik $\frac{2}{3}$ loomulikust suurusest.

Püssi põletusmateriale leiud. AI 4130. Kõik $\frac{1}{2}$ loomulikust suurusest.

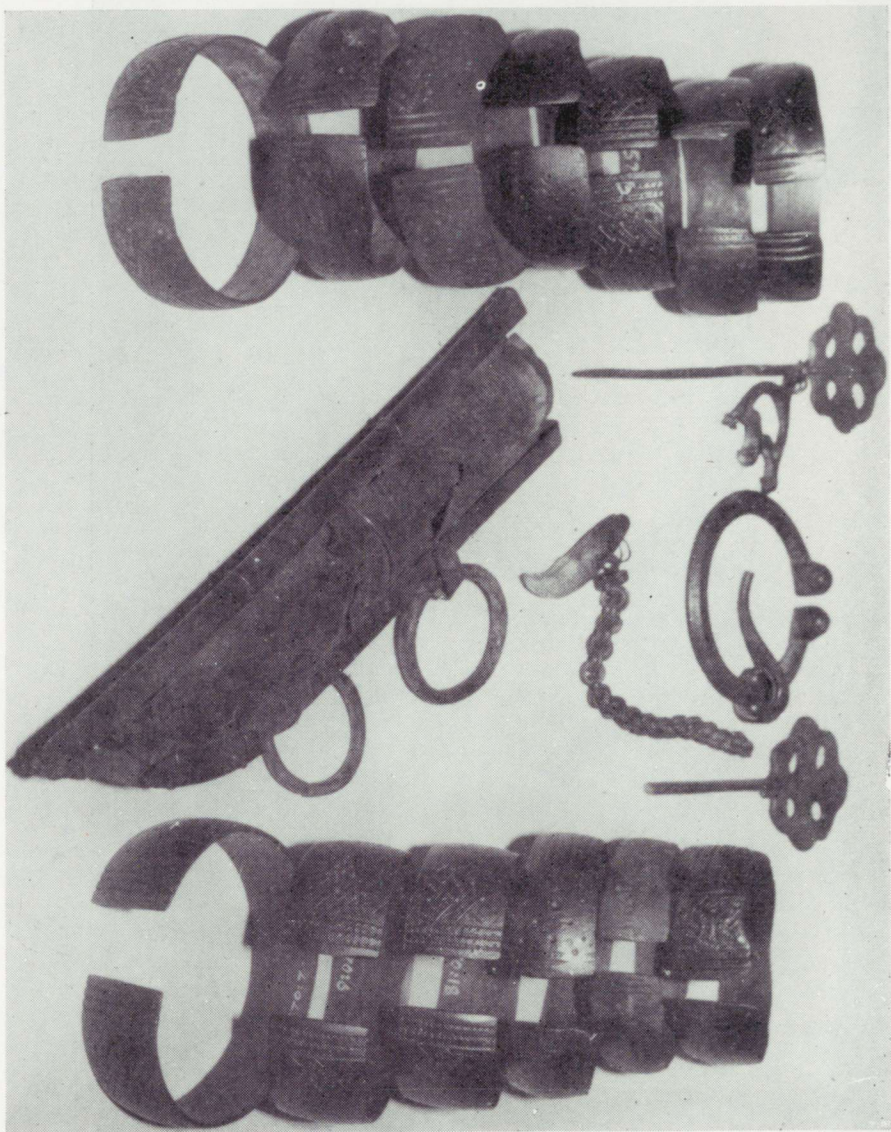

Väike-Maarja matuse leiud. AI 4131. Kõik $\frac{1}{2}$ loomulikust suurusest.

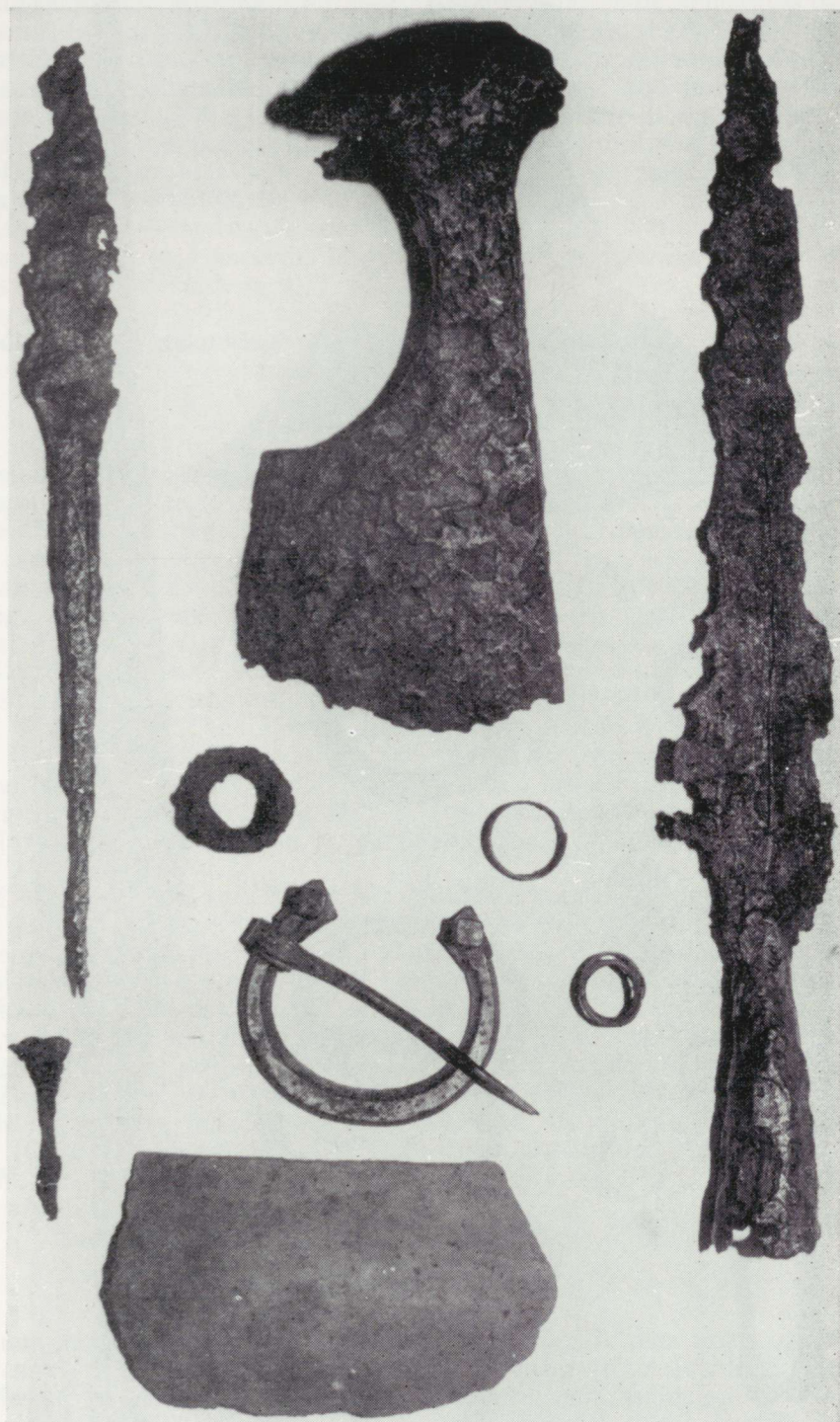

Mäetaguse laibamatuse leiud. AI 4251.

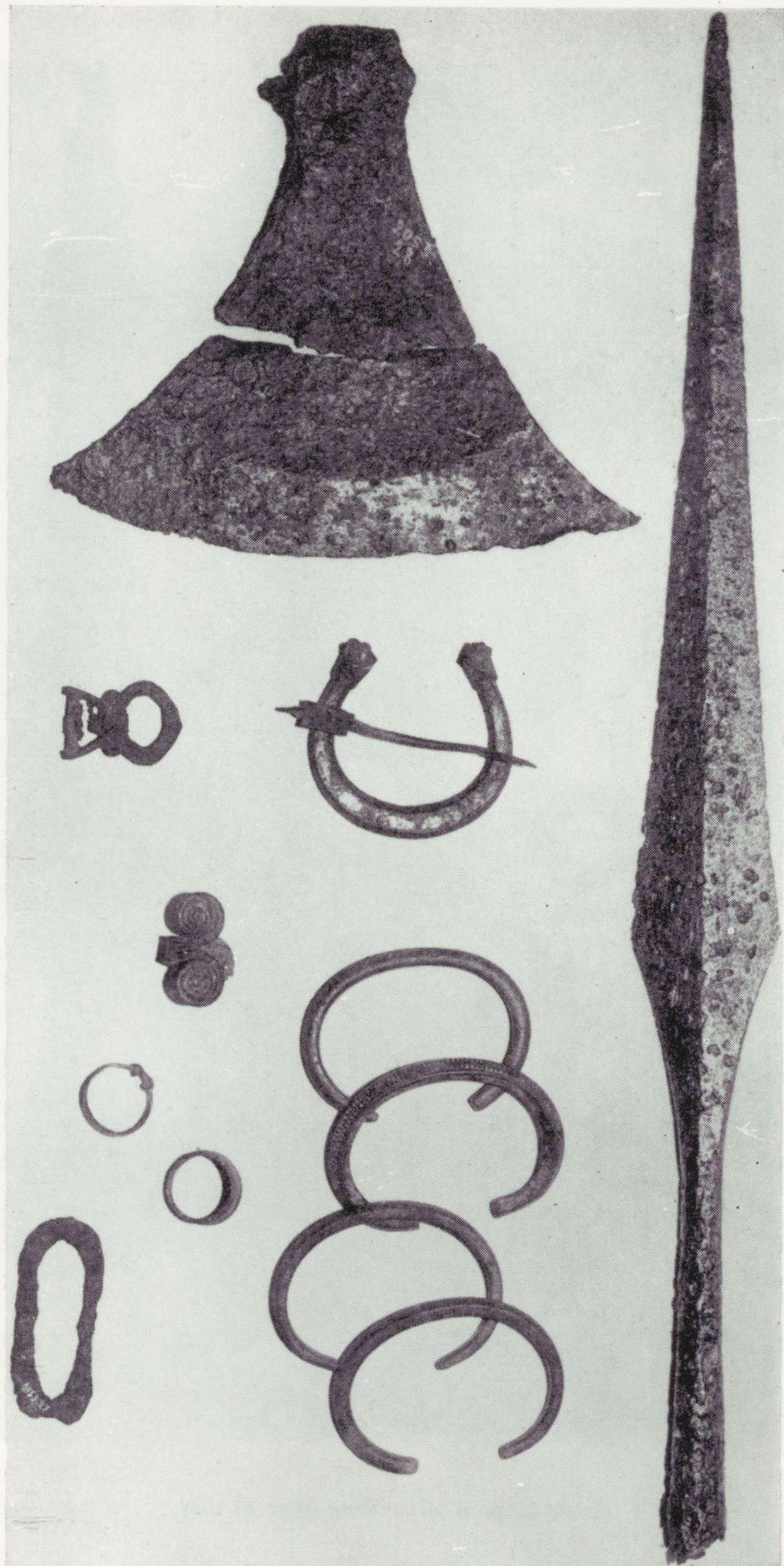

Inju laibamatuse leiud, AI 570.

Metste kääpa B laibamatuse leiud. AI 1947.

Alatskivi mehematuse panuseid. Tüüpiline 11. sajandi esimese poole laibamatuse inventar.
AI 2053.

Oma 1991. aastal ilmunud artiklis kritiseeris Iila matuse senist dateeringut M. Mandel, kelle arvates võib selle relvade põhjal dateerida 10. sajandisse. M. Mandel juhtis tähelepanu M. Schmiedehelmi kaevamisaruande fotole nr. 6, millelt on näha, et münt paljastus luustikust veidi kõrgemal ega tarvitse kuuluda matuse juurde (Mandel, 1991, 115).

Artiklis Eesti viikingiaegsetest hoburaudsõlgedest dateerisin Iila matusest saadud prismaotsise sõle 11. sajandi esimesse poolde, võib-olla ka 10. sajandi lõpu või 11. sajandi teise poolde (Mägi-Lõugas, 1994, 470, 475, 477—478). Samasse matusesse kuuluv ühepoolne tupega kamm pärineb H. Luige arvates kõige tõenäolisemalt 11. sajandist, võib-olla ka 10. sajandi lõpust (Luik, 1994, 22—24).

Nagu näha, võimaldab lisandunud arheoloogiline aines dateerida Iila matusesse kuuluvaid esemeid täpsemalt kui M. Schmiedehelmi ajal. Tutvudes kaevamisaruandega võib tõdeda mitmeid puudujääke. Uues valguses on kerkinud taas üles küsimus: millal Iila matus ikkagi aset leidis ja kas tegu oli tõesti kolmikmatusega?

2. METOODIKA

Esilekerkinud küsimustele vastuse leidmiseks otsisin välja kõik Iila kaevamisi puudutavad algmaterjalid. Kahjuks osutus M. Schmiedehelmi kaevamisaruanne napiks ega sisaldanud oluliselt rohkem üksikasju kui 1938. aasta artikkel.

Panustega surnu ehk luustik I lebas peaga ida suunas seliliasendis. Temaga risti, sümmeetriliselt kummalgi pool, asetses veel kaks panusteta surnut. Üks neist lebas peaga põhja (luustik II), teine lõuna suunas (luustik III). M. Schmiedehelmi arvates olid kõik kolm surnut maetud kas üheaegselt või vähemasti kindla plaani alusel (Schmiedehelm, 1936; 1938, 635). Täpsustamata on jäänud, miks nii võis arvata ning kas luustikud II ja III ulatusid luustiku I alla või mitte. Kaevamisaruandele lisatud fotodel luustike II ja III osi näha ei ole. Kõik joonised Iila kolmikmatusest on tugevasti stiliseeritud ning üksikasjades erinevad (Schmiedehelm, 1936, leiuplaan; Vassar, 1955, joon. lk. 89; Jaanits, Laul, Lõugas, Tõnisson, 1982, joon. 233).

Et Iila kalmet ei kaevatud horisontaalsete korristena, tuleb välja eriti fotolt nr. 6 (tahv. I; Schmiedehelm, 1936, foto 6). Sellele on jäänud luustiku rinna kohal asetsenud kaks vikatitera, mis M. Schmiedehelmi järgi paiknesid umbes 10 cm luustikust kõrgemal. Luustiku jalgade juurest on aga kaevatud sügavamale, nii sääre- kui ka reieluud on hakanud juba paistma. Samal tasandil on näha vasaku põlve kõrval asetsenud münt. M. Schmiedehelmi fotol nr. 7 võib sama münti näha juba väljakaevatud luustiku kõrval. Foto viitab sellele, et leitud asetati pildistamiseks leiukohale tagasi ning leiusügavusele ei pööratud sealjuures piisavalt tähelepanu (tahv. II). Kuna kõigi I luustikuga seotud leidude sügavus on jäänud M. Schmiedehelmil märkimata, on võimalik, et algselt asetses münt veel mõni sentimeeter kõrgemal.

3. LUUSTIKUD

Kuna M. Schmiedehelmil ilmselt ei olnud võimalik teha luude osteoloogilist analüüsi, toetus ta üksnes oletustele. On selge, et luustik I kuulus mehele. Luustikud II ja III olid aga tunduvalt halvemini säilinud ning nende sugu ei saadud määrata. Pole usutavat vastust küsimusele, miks peaksid üheaegselt maetud luustikud säilima niivõrd erinevalt? Hiljem on oletatud, et kaasamaetud orjad olid mehed, kellele olevatki olnud määratud I luustiku rinna kohalt leitud kaks vikatit (Vassar, 1955, 91).

Kahjuks ei õnnestunud leida Ajaloo Instituudi osteoloogilistest kogudest üles kogu Iila kalme luumaterjali. Ka on I ja III matuse luud 1944. aastal osaliselt segunenud, nagu teatab vastav mäрге karbil. Säilinud luumaterjal on siiski piisav, et teha mitmeid olulisi järeldusi, mis näitavad Iila väidetavat kolmikmatust hoopis uues valguses.

Iila kolmikmatuse säilinud luud määras 1995. aastal TA Ajaloo Instituudi osteoloog R. Allmäe. Tema andmetel oli I luustiku puhul korjatud üles vaid osa skeletist. I luustiku karbis oli vaid vasaku õlavarre alumine osa, diafüüsi osa paiknes aga karbis, kus olid luud I luustiku ruudu pealmisest, segatud kihist. Samas karbis olid umbes 25-aastase mehe ala- ja ülalõualuu fragmendid koos hammastega ning mõned koljufragmendid, mis R. Allmäe arvates võiksid hüpoteetiliselt kuuluda samuti I luustikule.

I luustiku puhul oli tegu 181—183 cm pikkuse alla 30-aastase mehega. Luustiku alumine osa kuni vaagnaluude ning parema küünarvarre luuni paiknes foto järgi otsustades anatoomiliselt õiges asendis, ülejäänud luustik aga suuremas osas puudus. Leidis kinnitust juba fotodelt silma torganud asjaolu, et I luustiku rindkere ja kolju olid hilisema sissekaeve tõttu täiesti segamini ja osalt puudu.

III luustik oli säilinud väga halvasti ning R. Allmäe andmetel olid sildiga «luustik III» märgitud karbis segamini rohkem kui kahe indiviidi säilmed. Midagi kindlamat selle luustiku kohta polnud seega võimalik öelda. Näib, et skeleti osad on üles korjatud juhuslikult ega kuulunudki kokku.

Võib täie kindlusega väita, et kolm M. Schmiedehelmi poolt eristatud Iila luustikku ei olnud maetud üheaegselt. Selleks on luude säilivusaste juba liialt erinev. Kuna karp II luustikuga jäi leidmata, pole võimalik midagi kindlamat varasemate matuste kohta öelda. Tõenäoliselt on tegu kalme rajamisel, s.o. hiljemalt 2. sajandi algul sinna maetud laibamatustega, kus mitme inimese luud on omavahel segunenud.

4. LEIUMATERJAL

I skelett oli säilinud omal kohal üksnes jalgadest kuni vaagnaluudeni, ülejäänud oli segi pööratud. Suurem osa M. Schmiedehelmi poolt panustena määratletud esemeid jäi siiski skeleti puutumata piirkonda. Odaotsad paiknesid erandina küll luustiku segamini osas, kuid nende viikingiaja matusele sobiv asend pea kõrval, samuti suuremast ja väiksemast odaotsast moodustuv paar (vrd. Tõnisson, 1974, 104) lubavad enam-vähem kindlalt ka neid kõnealuse matusega siduda. Tähelepanuväärne on, et teravikukujulisi nooleotsi leidis matuses tegelikult kaks: täpselt samasuguse nooleotsa nagu nr. 307 katke (nr. 151) leiti 25 cm sügavuselt. Täpne leiukoht on jäänud märkimata, kuid leidude numeratsiooni järgi võib oletada, et nooleots saadi luustiku segikaevatud rindkere kohalt.

4.1. Relvad

I luustikule kaasa pandud relvi on küllalt põhjalikult analüüsinud juba M. Schmiedehelm, kes hoolimata Iila matuse hilisest dateeringust näitab oma artiklis, et naabermaades dateeritakse niisugused relvad viikingiaja esimesse poolde (Schmiedehelm, 1938, 646—649). Hilisemad leiud, eriti naabermaade viikingiaegsete laibakalmistute materjal on siiski näidanud, et ükski Iila mehele kaasapandud relv pole puhas varaviikingiaegne tüüp. Tegum on pigem vahe- või üleminekuvormidega.

Odaotste paarikaupa esinemine hauas on eriti iseloomulik just Läänemere idakalda ning osalt ka Ojamaa matustele (vrd. Salmo, 1938; Stenberger, 1961, 36—37; Tõnisson, 1974, 104; Lehtosalo-Hilander, 1982,

19—37; Кирпичников, 1966, 5—25). Skandinaavias tuleb niisugust nähtust ette tunduvalt harvemini (Lehtosalo-Hilander, 1985, 237; Thålin-Bergman, 1986, 5—10 jt.). Ka pandi meist lääne poole jäävates maades tavaliselt hauda kaasa mõök ning nooled. Siinmail tehti seda harva.

Iila matuses olnud suurem odaots (tahv. III, 1; AI 3358:303) kuulub J. Peterseni E-tüüpi (Petersen, 1919, 26, joon. 12). Norra relvatuurija B. Solberg eristab selle tüübi all veel mitu alatüüpi. Iila odaots kuulub neist alatüüpi VI.4B, mis on üldiselt idapoolsema levikuga. Norrast on neid odaotsi leitud vaid seitse eksemplari (Solberg, 1984, 58, joon. 11). See on relvatüüp, mida B. Solbergi arvates valmistati kohapeal kõrgemasemeliste relvatöökodade eeskujul. Harva on VI.4B tüübi odaotsad damaskitud, ornamentiga aga ei ole nende putkel kunagi. Birkast on seesuguseid odaotsi saadud neli, neist kaks matustest, milles leidus 10. sajandi alguse münt (matused nr. 725 ja 830). B. Solberg dateerib alatüüpi VI.4B odaotsad Norras 9., idapoolses Skandinaavias ja Soomes aga 9.—10. sajandisse (Solberg, 1984, 68).

Soomes viikingiaegsete laibakalmistute materjal näitab, et E-tüüpi idapoolsed variandid olid seal kasutusel veel 10. sajandil. Luistari kalmistu põhjal võib dateerida ornamentimata putkega E-tüüpi odaotsad Soomes kuni 10. sajandi keskpaigani (Lehtosalo-Hilander, 1982, 26—29). Kõige hilisem E-tüüpi odaots pärineb selle kalmistu 90. matusest, mis sisaldab muu hulgas 940. aastal vermitud mündi (Lehtosalo-Hilander, 1982, 29).

Venemaa loodeosas olid E-tüüpi odaotsad sealsete uurijate arvates kasutusel veelgi kauem. Iila pikema odaotsaga sarnanevad odaotsad esinevad sageli Laadoga ümbruse skandinaaviapärase materjali sisaldavates kalmistutes ning on seal üldiselt dateeritavad 9.—10. sajandisse (Бранденбург, 1895, 125; Кирпичников, 1966, 9). A. Kirpitsnikov arvab mõningate varasematele uurijatele tuginedes, et E-tüüpi odaotstest kuuluvad ornamenditud putkega eksemplarid 9., ornamentimata eksemplarid aga 10. sajandisse (Salmo, 1938, 25; Кирпичников, 1966, 9). Tema seisukohta toetab Eesti materjali osas ka J. Selirand (Selirand, 1974, 110). Skandinaavia materjalile tuginedes ei saa putkeornament siiski olla otsustavaks näitajaks E-tüüpi odaotste dateerimisel. Pigem võib nõustuda P.-L. Lehtosalo-Hilanderiga, kes peab dateerimisel hoopis olulisemaks odaotsa kuju ning damaskingu olemasolu või puudumist (Lehtosalo-Hilander, 1982, 30).

E-tüüpi odaotste hilist ja väikest, idapoolse levikuga varianti esindab teine Iila odaots (tahv. III, 2; AI 3358:308). Nii A. Kirpitsnikov kui ka J. Selirand dateerivad niisugused odaotsad 10.—11. sajandisse (Кирпичников, 1966, 9—12; Selirand, 1974, 113). Ojamaal, Lätis ja Laadoga-äärsetes kääbastes esineb neid 10. sajandisse dateeritavates matustes koos suuremate E-tüüpi odaotstega, samuti koos K-tüüpi odaotstega (Бранденбург, 1895, 102, 118; Stenberger, 1961, 36; Zariņa, 1987, 35, joon. 21, 2, 4 jt.). Viimased ilmusid umbes 10. sajandi keskel (Lehtosalo-Hilander, 1982, 32). Ida-Rootsi vähesed väikesed E-tüüpi odaotsad on dateeritud 10. sajandisse (Andersson, 1972, 20). P.-L. Lehtosalo-Hilander on vaadelnud väikesi E-tüüpi odaotsi üheskoos suurtega ning dateerib need hiljemalt 10. sajandi esimesse poole (Lehtosalo-Hilander, 1982, 26—30). On tõenäoline, et ka Eestis kadusid väikesed E-tüüpi odaotsad kasutuselt 10. sajandi lõpul, nagu Soomes ja Skandinaavias. Lisaks siinkohal vaidlustatavatele Iila ja Mäetaguse leiukompleksidele ei võimalda miski dateerida neid 11. sajandisse. 11. sajandi alguse Kodavere piirkonna laibamatustes neid enam ei esine (Lavi, 1986—1988; 1986a; 1986b).

Nagu näitavad Loode-Venemaa skandinaaviapäraseid kääpad, on suuremast ja väiksemast E-tüüpi odaotsast koosneva paari kõige tõenäolisemaks dateeringuks 10. sajandi teine pool, sealjuures rõhuga sajandi kolmandale veerandile. Kaks Ojamaal asuva Ire kalmistu matust sarnaste odaotsteaaridega kuuluvad M. Stenbergeri arvates samuti 10. sajandisse

(Stenberger, 1961, 36, joon. 27, 28). Suuremast ja väiksemast E-tüüpi odaotsast koosnevaid paare ühes matuses võib leida ka Väina liivlaste viikingiaegsetelt kalmistutelt, Koiva liivlaste üldiselt alles 11. sajandil alguse saanud kalmistutes need aga puuduvad.¹ Näiteks esineb niisugune odaotsapaar Laukskola 8. matuses üheskoos lehterotste ja kuusnurkse kaare ristlõikega hoburaudsõle ning käevõrudega, mis võimaldavad kogu komplekti tervikuna dateerida 10. sajandi teise poolde (Tõnisson, 1974, tahv. XXIX, 1—6; Mägi-Lõugas, 1994, 468—469).

Kahele Iila kalme nooleotsale (tahv. III, 5, 6; AI 3358: 151, 309) lähimad analoogid on saadud Iru linnamäe viikingiaegse linnuse kihist (Vassar, 1939, 89, joon. 53, 1; Lang, 1985, tab. 1, tahv. VI, 3), Põide maalinna merovingiaegsest kihist (Lõugas, Mägi-Lõugas, 1994, tahv. VII, 3) ning Maidla kalmest. Leitud on seesuguseid nooleotsi Birkast ja üldse Skandinaaviast ning Soomest, kus need dateeritakse pikka perioodi alates rooma rauaaajast kuni viikingiaja lõpuni välja (Arbman, 1940, tahv. XIII, 3; Serning, 1966, 50, tahv. 4, 6; 50, 35; 53, 8; Wegraeus, 1986, 23, 25—27), samuti Eestist ida poole jäävatelt aladelt ning Lätist (vrd. Urtäns, 1964, joon. 13, 18; Седов, 1985, joon. 2, 10). Lisaks oli Iila mehele pandud kaasa teravik, mille keskosas on näha tordeering (tahv. III, 7; AI 3358: 313). Kuigi M. Schmiedehelmi arvates on tegu naaskliga, peab siiski mainima, et niisuguseid tordeeringuga teravikke on Rootsis ja Lätis peetud ka nooleotstekts (RK, tahv. 10, 57; Arbman, 1940, tahv. 12, 5). Nooleotsad hauapanustena esinevad Läänemerest ida poole jäävates maades harva, samas on need Skandinaavias viikingiaja matustes tavalised. Sageli on seal pandud hauda terve kimp erikujulisi nooleotsi.

Iila kirves (tahv. III, 4; AI 3358: 306) kuulub küll J. Peterseni C-tüüpi (Petersen, 1919, 39), kuid esindab selle tüübi spetsiifilist, idapoolsema levikuga vormi. Iseloomulik on kitsama teraga, olgugi et lõuaga kirvelaba, mis erineb silmatorkavalt n.-õ. klassikalise C-tüüpi kirve laiast terast.

C-tüüpi kirved olid kasutusel Skandinaavias, eriti Ojamaal, kust nad 9. või hiljemalt 10. sajandil levisid ida poole. Üldiselt on see merovingiaja lõppu ja varaviikingiaega dateeritav tüüp (Petersen, 1919, 39; Salmo, 1938, 263—266; Hallinder, 1986, 47). P. Paulseni arvates arenes skandinaaviapärasest C-tüüpi kirvest idapoolsetele aladele omane kirvetüüp, mida iseloomustavad sirge selg, lõuaga kitsas tera ning alumised silmalapid, samas kui C-tüübile iseloomulik kand on juba kadunud (Paulsen, 1956, 25). See idapoolne tüüp on olnud nii Eestis, Soomes kui ka Venemaa loodeosas laialdaselt kasutusel, Skandinaavias aga praktiliselt tundmata. A. Kirpitšnikov vaatleb seda tüüpi kirveid koos mitmete teiste kirvetüüpidega ning dateerib need kõik üheskoos 10. sajandist kuni 12. sajandi esimese pooleni (Кирпичников, 1966, 37). Kašina kääpast nr. 8 on 10. sajandisse dateeritavast kompleksist leitud üks Iila eksemplariga sarnanev kirves koos E-tüüpi odaotsaga (Кирпичников, 1966, tahv. XIV, 1).

Iila kirves esindab hilisemaid C-tüüpi kirveid, mis olid juba mõjutatud Läänemere idaranniku kirveste kujust. Ilmselt pole see kuigi laialt levinud tüüp. Kirjandusest õnnestus leida vaid kaks vastet: üks Ojamaalt Mästermyri leiust ning teine teadmata leiukohast Rootsis (Paulsen, 1956, joon. 9b; Arwidsson, Berg, 1983, tahv. 26, 61). Avaldatud leiumaterjali järgi otsustades näivad sellised kirved puuduvat nii Soomes, Venemaal kui ka Lätis (Kivikoski, 1973; Lehtosalo-Hilander, 1982; Atgäzis, 1964; Кирпичников, 1966 jt.).

P. Paulsen dateerib C-tüüpi kirved 9.—10. sajandisse. Eelkirjeldatud

¹ Kahest E-tüüpi odaotsast paar leidub Koiva latgalite Gūgeri kalmistu hiljuti avaldatud 30. matuses, mis sisaldab tüüpilist 10. sajandi materjali ning rahakukru jäänused koos kuue 10. sajandi esimesel poolel vermitud mündiga. Matus on millegipärast dateeritud siiski 11. sajandisse. (Vt. Apals, Apala, 1994.)

idapoolse kirvetüübi kujunemine langeb 10.—11. sajandisse (Paulsen, 1956, 25; Кирпичников, 1966, 37). Võib seega arvata, et Iila kirves pärineb C-tüüpi kirveste kasutusaja lõpust, s. t. 10. sajandi teisest poolest. 11. sajandi esimese poole Raatvere laibamatustes on levinud juba täiesti teistsugune, laiateraline ja mõlemapoolsete silmalappidega kirvetüüp.

Problemaatiline on nooleotsa või pigem väikese heiteodaotsa (tahv. III, 8; AI 3358:307) kuulumine Iila matuse juurde. See leiti matusest veidi eemalt, lõhutud peatsiosast, luustikust vähemalt 10 cm kõrgemalt (Schmiedehelm, 1936, 3). Tegu on, nagu ülejäänudki nooleotste puhul, pika perioodi vältel kasutusel olnud relvatüübiga, mida on leitud kõigist Eesti naabermaadest ning ka Eestist, eelkõige Saaremaalt. Dateeritavad on need pikka aega alates juba merovingiaja lõpust kuni 13. sajandi alguseni välja (Serning, 1966; Ürtäns, 1970, 73, joon. 8, 11; Selirand, 1974, 114; Tõnisson, 1974, tahv. XXXIII, 4; Snore, 1987, tahv. IX, 5, 6; Шноре, Зейдс, 1957).

Torkab silma, et kuigi Iila matus oli relvadega suhteliselt rikkalikult varustatud, puudus selles mõök. Võimalik, et mõök või võitlusnuga läks kaotsi seoses sissekaevega.

4.2. Ülejäänud leiumaterjal

Mehe rannet ehtinud käevõrule (tahv. IV, 6; AI 3358:315) täpseid paralleele teada ei ole. Paiknes see parema käe luude ümber. Parema küünarvarreluu alumises osas ongi säilinud vaskmetalliga kokkupuute jäljed.

Iila võruga sarnanevad kõige enam kolm Eestist leitud käevõru. Neist olulisim paralleel on Laekverest saadud osalt sulanud käevõru katke (AI 3778:13), mille ristlõige vastab umbes Iila võru omale. Ots on sel käevõrul samuti poolpõiki viirutatud (see on Eesti käevõrudel haruldane joon) ning kaart näivad olevat kaunistanud kolmnurgad. Iila võruga sarnanevad ka Raasiku põletusmatusest (AI 3748:4) ning juhuleiuna Harjumaalt (AI 5096) saadud käevõru, mille otste ornament pole säilinud ning mille kaart kaunistavad kahekordsed kolmnurkade read.

Torkab silma, et kuigi Iila käevõru ei kuulu otseselt ühtegi viikingiaegsesse tüüpi, on ta silmatorkavalt sarnane VII tüübi käevõrudega, eriti selle massiivsemate eksemplaridega (Mägi-Lõugas, 1995, 304—306). Viimastel esineb sageli ka otste kerget jämenemist päris tipus nagu Iila võrulgi. VII tüübi võrud on dateeritavad üldjoontes 11. sajandisse (Mägi-Lõugas, 1995, 305) ning neid, sh. massiivsemaid eksemplare, leidub enamikus varastes laibamatustes Kodavere kihelkonnas. Ilmselt on Iila käevõru puhul, samuti nagu ka Laekvere, Raasiku ja Harjumaal võrude näol tegu VII tüübi käevõrude otseste eelkäijatega, mille võiks morfoloogilise tüpoloogias järgi dateerida 10. sajandi viimasesse veerandisse.

Iila matuse prismaotsine hoburaudsõlg (tahv. IV, 1; AI 3358:316) paiknes tagurpidi keeratuna luustiku parema puusaluu peal. Eesti hoburaudsõlgede puhul ebatavaline on selle kaare õõnes, pealt trapetsjas ristlõige, mis viitab Ojamaa või balti mõjudele. Lamedamat trapetsikujulist kaare ristlõiget esineb eelkõige lehterotsistel sõlgedel. A. Carlssoni Ojamaa hoburaudsõlgi käsitleva töö põhjal võib järeldada, et ka Iila hoburaudsõle omaga sarnanev kaare ristlõige on seal levinud eelkõige lehterotsiste hoburaudsõlgede puhul (Carlsson, 1988). Kuna lehterotsstega hoburaudsõled on nii Eestis kui ka naabermaades dateeritud peamiselt 10. sajandisse (vt. Mägi-Lõugas, 1994, 468—469), võib Iila prismaotstega sõle ebatavalises kaare ristlõikes näha viidet kõnesoleva eksemplari varasusele.

Laekvere kalmest on koos jämenevate otstega käevõrude ning Iila käevõruga sarnanevate sulanud võrudega saadud ka prismaotsine hoburaud-

sõlg, mis on ornamenditud C-tüüpi mustriga ning dateeritav seega 10. sajandisse. Sarnaselt Iila hoburaudsõlega on sellegi sõle kaare pealmine tahk ning otste ülemised pinnad hõbetatud (Mägi-Lõugas, 1994, 475). Peab siiski märkima, et Laekvere leidude puhul ei ole tegu suletud kompleksiga, vaid ühe kalme alalt juhuslikult korjatud esemetega. Igal juhul on selge, et kuigi enamik prismaotsiseid hoburaudsõlgi pärineb vaieldamatult 11. sajandi esimesest poolest, sai see hoburaudsõletüüp alguse juba 10. sajandil, olles seega mõne aja jooksul kasutusel üheaegselt lehterotsiste sõlgedega. Kaare ristlõike järgi otsustades on tõenäoline dateerida ka Iila hoburaudsõlg 10. sajandi lõpuossa.

Ei saa välistada, et I luustiku segaminipööratud rindkere kohal paiknenud kaks vikatit kuulusid algselt sama matuse juurde. Vikateid on siinmail surnutele kaasa pandud küll, kuid tavaliselt paikneb üksik vikatitera alati kas pea või jalgade juures (Lehtosalo-Hilander, 1982, 54–57; Lavi, 1986–1988).

Iila mehele kaasapandud luust kammi on käsitlenud oma hiljuti ilmunud artiklis H. Luik (Luik, 1994, 22–24). Ülejäänud esemeline materjal matuse lähemat dateerimist ei võimalda. Suitsed, luisk, nuga, spiraalsõrmus ning kringlikujuline tuleraud olid tüüpilised esemed noorema rauaaja matustes. Teugu teraviku osas jääb üle nõustuda M. Schmiedehelmi arvamusel, et tegu oli mõne rõiva kinnitamiseks mõeldud esemega, mida võib dateerida üsnagi pikka perioodi (Schmiedehelm, 1938, 643–645). V. Sizov dateerib niisugused esemed Gnezdovos siiski põhiliselt 10. sajandisse (Сизов, 1902, 55, tahv. VI, 13). Kahtlasem on, kas on õigustatud teise, üsna arhailise välimusega spiraalsõrmuse katke ning väikeste ketilülide, savinõukildude ja mõnede muude esemekatket arvamine selle matuse inventari hulka. Pigem on siin tõenäoliselt tegu kalme varasemast osast pärinevate leidudega.

Mis puutub kogu segaduse tekitanud münti, siis tuleb nõustuda M. Mandeli tähelepanekuga, et see leiti ülejäänud matusest veidi kõrgemalt ega kuulu seega matuse juurde. Kuigi münti asukoht vasaku jala kõrval poleks naabermaade paralleelidele tuginedes täiesti võimatu, oleks see siiski ebatavaline, seda enam et tegu on ripatsmündiga. Mündid paiknevad noorema rauaaja matustes tavaliselt pea või vöö piirkonnas (Gräslund, 1967). Pole võimalik, et münt oleks laiba kõdunedes jäänud reieluudest märgatavalt kõrgemale tasapinnale.

M. Schmiedehelmi andmetel oli kalme ülemine kiht ruudus III/D, s. o. ruudus, kus paiknes I luustik, täielikult segi pööratud. Selgelt segamini kiht olevat lõppenud umbes 20 cm sügavusel (Schmiedehelm, 1936, 1). Siiski pärinevad mitmed 2. sajandist hilisemad leiud sügavamalt kui 20 cm, M. Schmiedehelm oma artiklis neid aga ei maini. Dateeritavatest leidudest võiks siinkohal mainida rauast rullotsist hoburaudsõlge odaotste kõrvalt ja umbkaudu samalt sügavuselt (18 cm), raudpandla katket I luustiku vaagnaluu kohalt, ümmargust pronkskuljust sealtsamast lähedalt, naiste noatupe pealdistise katkeid ning jämeneva esiosaga ovaalset raudpannal 20–30 cm sügavuselt luustiku kohalt.

Leiumaterjali käsitleva osa lõpetuseks võib öelda, et kõik Iila matusesse kaasapandud esemed võib dateerida 10. sajandi teise poole. Kuna mõned relvadest (suur E-tüüpi odaots, C-tüüpi kirves) pärinevad pigem selle perioodi esimesest poolest, ehted aga tõenäolisemalt 10. sajandi lõpuosast, võib Iila matuse dateerida umbkaudu aastasse 975.

Huvitav on Iila matuseinventari võrdlus ülejäänud Eesti viikingiaegsete üksikmatuste omaga, olgu need siis põletus- või laibamatused. Enamik leide on saadud kahjuks juhuslikult, kuid need võimaldavad siiski tõmmata paralleele nii Iila matusega kui ka võrrelda matuseid omavahel.

Virumaalt on teada üks kindla leiukompleksi moodustav põletusmatus, mis oma panuste poolest sarnaneb viikingiaegsete laibamatustega, kuid on viimastest ilmselt veidi varajasem. See Püssist saadud leiukompleks sisaldas kolm odaotsa, jämenevate otstega käevõrusid, E-tüüpi mõõga, võitlusnoa, ristteraga kirve, suitsete jäänused ning C-tüüpi kirve (tahv. V; AI 4130). Esemed leiti koos põlenud luudega umbes 90 cm sügavusest august. C-tüüpi kirves on n.-õ. klassikaline laia teraga variant, s. t. tõenäoliselt varasem Iila kirvest. Odaotsad on äärmiselt halvasti säilinud. Vaid ühe kohta võib kindlalt öelda, et see on väike E-tüüpi odaots. Suuremast, arvatavasti samuti E-tüüpi odaotsast on säilinud vaid lehe damaskitud keskosa. Odaotstest kolmas on ilmselt rootsuga viskeodaots, mille täpset kuju pole aga enam võimalik määrata. M. Mandel on Püssi matuse dateerinud 10. sajandisse (Mandel, 1991, 114). Siinkirjutaja arvates on matus dateeritav kas 9. sajandisse või 10. sajandi algusesse ning selles võib nii seal esinevate esemete kui ka matusetüübi enese järgi otsustades näha tugevat Skandinaavia mõju (vt. Mägi-Lõugas, 1995, 280).

10. sajandist pärineb arvatav naise põletusmatus Märjamaa kihelkonnast **Haimrest** (AI 3614), mis sisaldab küll suitseid, aga mitte relvi (Mägi-Lõugas, 1995, 286).

Ilmselt on põletusmatusega tegu ka **Väike-Maarja** leiukompleksi puhul. See sisaldab suurema ja väiksema pajulehekujulise odaotsa, C-tüüpi kirve, võitlusnoa ning vikati katke (tahv. VI; AI 4131). Esemed saadi telefoniposti jaoks auku kaevates kruusasest maapinnast. Kuigi leidjad esemete juures olnud luid ega sütt ei mäletanud, on siiski väga tõenäoline, et tegu on ühe matusekompleksiga. Peab märkima, et esemed ei olevat paiknenud külj külje kõrval ning näiteks kirves leiti ülejäänutest 0,5–1 m eemal.

M. Mandel mainib oma artiklis pannalt, mille alusel ta peab võimalikuks dateerida Väike-Maarja leid 11. sajandi asemel 10. sajandisse (Mandel, 1991, 115). Arvata võib, et siin on aetud segi Väike-Maarjast ning Mäetaguselt saadud leiud, sest Väike-Maarja leiukompleksis pannalt ei ole. C-tüüpi kirves on skandinaaviapäraselt laia teraga, seega vaevalt hilisem 10. sajandi keskpaigast. Odaotstest suurem on J. Peterseni E-tüüpi, väiksem sarnaneb aga J. Peterseni A-tüübiga. A-tüüpi odaotsad kuuluvad Skandinaavias merovingiaja lõppu ning varaviikingiaega (Petersen, 1919, 22–23; Salmo, 1938, 248–250; Solberg, 1984, 52–55, 60–62). Luistari kalmes leidus aga väliselt A-tüüpi odaotstega sarnanevaid eksemplare, mis olid matustesse kaasa pandud müntide põhjal dateeritavad 10. sajandi keskpaika või teise poolde. P.-L. Lehtosalo-Hilander oletab, et need odaotsad ei kuulunudki A-tüüpi, vaid esindasid üht idapoolset E-tüübit välja kasvanud vormi (Lehtosalo-Hilander, 1982, 25–26). Tõenäoliselt tuleb ka Väike-Maarja odaotsa pidada Luistari omadega samasse rühma kuuluvaks. Matuse tervikuna võib dateerida 10. sajandi keskpaika või kolmandasse veerandisse.

Viikingiaegne laibamatus on teada **Mäetaguselt**, kus buldooser lükkas 1956. aastal siloaugu kaevamisel välja mehe luustiku koos panustega. Kaasa olid mehele pandud väike pajulehekujuline odaots, võitlusnuga, suitsed, kaks pannalt ning hoburaudsõlg (tahv. VII; AI 4251). Viimane läks leidude üleskorjamisel kaotsi, nagu võib-olla veel osa panustest. Hoburaudsõlest on säilinud leidja poolt mälu järgi tehtud joonis, mille põhjal sõl olid mingid suuremad otsad (fassetotsad?) ning pikk nõel. Juhul kui

nõel tõesti oli tavapärasest pikem, oleks tegu Eestis üsna haruldase skandinaaviapärase sõle resp. ehtenõelaga (vrd. Arbman, 1940, tahv. 47, 1, 2).

Mäetaguse odaots on üsna laia lehega, kergelt kanditud putkega, vastates seega Iila odaotste käsitluse juures kirjeldatud B. Solbergi VI.4B-tüübile. Võitlusnuga kuulub paksuseljaliste nugade hulka, mida M. Mandeli andmetel võib dateerida 10. sajandi teisest poolest kuni 11. sajandi lõpuni (Mandel, 1977, 242). Probleemaatiline on ojamaa-balti tüüpi pandlaid meenutava pronkspandla dateering. Toetudes B. Nermani väitele, et nii Ojamaa kui ka Baltikumi leiumaterjal lubab ojamaa-balti tüüpi pandlaid dateerida alles 11. sajandisse (Nerman, 1929, 125), on J. Selirand pidanud kogu Mäetaguse leiukompleksi 11. sajandisse kuuluvaks (Selirand, 1974, lisa 7, XII: 1). M. Mandel osutab, et tegu on selle pandlatüübi varasema vormiga (Mandel, 1991, 115). Sellega võib nõustuda. Pannal on tavapärasest väiksem ja lihtsam, peaaegu ümmarguse esiosa ning pika ninaga. Tüüpilised ojamaa-balti pandlad ilmuvad praegustel andmetel tõepoolest alles 11. sajandi algul, Mäetaguse pannalt võiks aga oletamisi pidada nende eelkäijaks. Keegi pole kaheosaliste pannalde tüpoloogiaga otseselt tegelnud. P.-L. Lehtosalo-Hilander oletab, et see tüüp kujunes välja Baltikumis, mitte Ojamaal, nagu varem arvatud (Lehtosalo-Hilander, 1982, 149–151). See viitab samuti võimalusele dateerida Mäetaguse pannal juba 10. sajandi lõpuossa.

J. Selirand on maininud **Kobratu** kalmest saadud leiukompleksi, mis koosnevat kirvest, prismaotsisest hoburaudsõlest, käevõrust, kahest odaotsast, mõõgast ja savinõust (Selirand, 1974, lisa 7, I:2). A. Vassara kaevamisaruande põhjal oli tegu laibamatusega, mis oli aga üksnes osaliselt säilinud, nii et kindlalt matuse juurde kuuluvaks võib pidada vaid kirvest ja tervena säilinud savinõu (AI 3357:147–150). Matus on siiski huvipakkuv. Kirves on kitsa laba ja lõuaga, alumiste silmalappide ja laieneva kannaosaga eksemplar. See on Iila kirve juures mainitud idapoolne C-tüüpi kirvestest lähtunud vorm, seega ilmselt edasiarendus Iila eksemplariga sarnanevatest kirvestest. Savinõu on nivendiline tumeda pinnaga põhjalohuga kauss, millised on Eestis dateeritud kuni umbes 1000. aastani (Ayh, 1992). Võib arvata, et Kobratu ongi tegu 10. sajandi viimase veerandi matusega.

10. sajandi laibamatustest tuleks mainida ka naise matust **Injus** (tahv. VIII; AI 570), mis on dateeritav 10. sajandi teise poole eeskätt II tüübi käevõrude ning A-tüüpi ornamendiga fassetotsise hoburaudsõle põhjal (Mägi-Lõugas, 1994, 472; 1995, 286). Inju naise rinnakee oli baltipärane. Rekordiliselt palju — 13 — leidus matuses II tüübi käevõrusid. Balti hõimude aladel olid sellised käevõrud meeste eheteks ning neid leidus ühes hauas vaid mõni eksemplar (vrd. Snore, 1987, 24–25, tahv. VI, 1–4). Samas olid kõik Inju käevõrud kaunistatud plettmotiiviga, mis kinnitab nende kohalikku päritolu. Ühe Inju ehtenõela juurest või koguni selle küljest (?), Sitzungsberichte, 1861) olevat leitud araabia münt, mida on eri uurijad dateerinud 10. sajandi keskpaigast kuni 11. sajandi esimese pooleni (määranud A. Molvõgin ja V. Sokolovski; vt. ka Sitzungsberichte, 1861; RK, 703; Schmiedehelm, 1938, 650). Münti ei olnud käesoleva artikli kirjutamise ajal enam võimalik leida, kuid eeskätt II tüübi käevõrud Inju matuses teevad selle 10. sajandist hilisemaks dateerimise vähe usutavaks.

Toimunuks Inju ja Iila matused enam-vähem ühel ajal, võinuks oodata neis ka sarnaseid ehteid. II tüübi käevõrusid kandsid Eestis ilmselt nii mehed kui ka naised. On muidugi võimalik, et osa Iila mehe ehetest läks kaotsi sissekaeve tõttu. Pigem tuleb siiski arvata, et Inju matus eelnes ajaliselt Iila omale ning pärineb 10. sajandi keskpaigast või kolmandast veerandist.

11. sajandi algusesse kuuluvad kaks Äksi kihelkonnast **Õvilt** pärinevat laibamatust (AI 3790). 1939. aastal kruusavõtmisel paljandunud mehe

luustiku juurest saadi Z-tüüpi mõök, M-tüüpi odaots, vikat, VIII tüüpi käevõru, pannal, sõrmused, kaks rihmakeelt ning savinõu. Samast kõrvalt leiti jäänused naise matusest, mille võib käevõrude põhjal dateerida aasta 1000 ümbrusesse (Mägi-Lõugas, 1995).

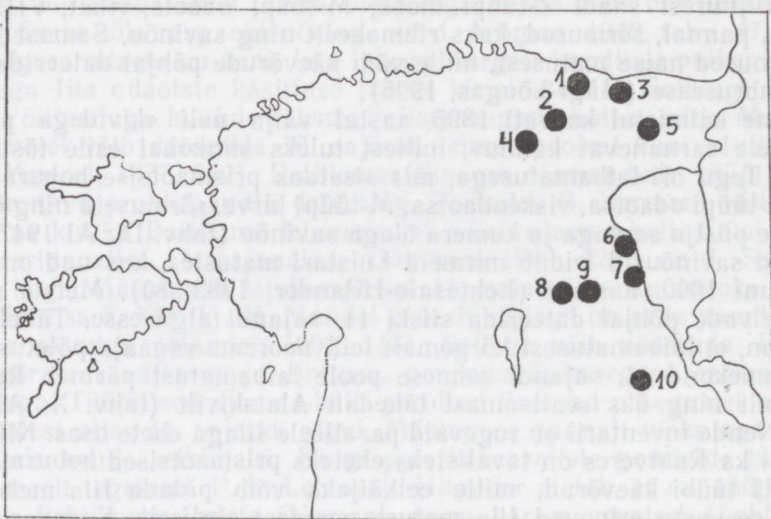
Metste kalmistul kaevati 1895. aastal välja neli «kividega piiratud kääbastele sarnanevat kalmu», millest tuleks siinkohal esile tõsta kääbast B. Tegu oli laibamatusega, mis sisaldas prismaotsise hoburaudsõle, suure G-tüüpi odaotsa, viskeodaotsa, M-tüüpi kirve, sõrmuseid ning õhemaiseinalise püstja servaga ja kumera õlaga savinõu (tahv. IX; AI 1947). See-suguseid savinõusid leidub mitmeid Luistari matustes, kus nad on dateeritud kuni 1000. aastani (Lehtosalo-Hilander, 1982, 80). Metste matuse võiks relvade põhjal dateerida siiski 11. sajandi algusesse. Tähelepanuvääriv on, et laibamatusest kõrgemalt leiti noorema rauaaja põletusmatust.

Kümmekond 11. sajandi esimese poole laibamatust pärineb **Raatvere** kalmistult ning üks sealtsamast lähedalt Alatskivilt (tahv. X; AI 5295, 2053). Nende inventaril on tugevaid paralleele Iilaga ehte osas. Nii Alatskivil kui ka Raatveres on tavalisteks eheteks prismaotsised hoburaudsõled ning VII tüübi käevõrud, mille eelkäijaks võib pidada Iila mehe võru. Relvad seevastu erinevad Iila matuse omadest oluliselt. Kodavere kihelkonna kõigis varastes laibamatustes esineb sama, laiateraline M-tüüpi kirves, mida dateeritakse päris viikingiaja lõppu ja järgmise perioodi, s. t. mitte varasemaks kui 11. sajandi algus (Petersen, 1919, 46–47; Paulsen, 1956, 19–22). Ka odaotste osas on esindatud eriti M-tüüp ning mõned K-tüüpi meenutavad, ilmselt kohapeal valmistatud odaotsad. Nooleotsi leidus vaid üks, sepamatuses VIII (Lavi, 1986–1988). M-tüüpi odaotsad olid kasutusel peamiselt 11. sajandi esimesel poolel, eriti aga esimesel veerandil (Petersen, 1919, 35; Lehtosalo-Hilander, 1982, 34–35). Seega esindavad Kodavere kihelkonna laibamatused juba uut, 11. sajandi algul ilmunud relvastust, ehte sarnasus Iila matuse omadega ei luba aga viimast neist ajaliselt väga palju varasemaks dateerida.

Varased laibamatused on osalt sarnased ka kalmetüübi poolest. Nii Iila kui ka arvatavasti Inju kujutavad enesest järelmatuseid suurtest raudkividest tarandkalmetesse. Inju skelett olevat olnud kaetud raudkividest lademega ka pealtpoolt (Sitzungsberichte, 1861). Õvi matuseid katsid samuti raudkividest ristkülikud. Metste kalmes oli tegu kividega piiratud kääbastega, milles esines nii laiba- kui ka põletusmatuseid. Ilmselt võib nende puhul tõmmata paralleele idapoolsete kalmetega. Mäetaguse ning Kobratu matused paiknesid kruusastes kõrgendikes, Raatvere ja Lahepera omad aga liivasel alal. Niipalju kui on teada matuste suund, oli see varieeruv.

Seni on seostatud laibamatuste levikut Eestisse ristiusu vastuvõtmisega Venemaal ning varaseimad neist dateeritud 11. sajandisse. Nagu käesolevas artiklis näidatud, ilmusid esimesed viikingiaegsed laibamatused siiski juba 10. sajandi teisel poolel ning kõigepealt Virumaal (joon.). Virumaa on piirkond, mis on läbi esiaja olnud tugevasti mõjutatud ülemere-maadest, aga ka idapoolsetest aladest. Varaseimad viikingiaegsed üksikmatused, olgu need siis laiba- või põletusmatused, võimaldavad tõmmata paralleele eelkõige Ojamaaga. Tähelepanuväärne on seegi fakt, et koguni kolmes relvamatuses esineb C-tüüpi kirves. Nagu eespool näidatud, on tegu eelkõige Ojamaal levinud kirvetüübiga. Üksnes Inju naisematus oma võõrapärase rinnakeega näib viitavat pigem sidemetele balti aladega.

Püssi, Väike-Maarja ja Mäetaguse matuses valdavad Skandinaavia päritolu nähtused matmiskombestikis on silmanähtavad ka veel Iila matuses: nooleotste esinemine matuses, kirvetüüp, hoburaudsõle võõrapärane kaare ristlõige. Rohkemal määral on siin täheldatavad siiski juba kohalikud jooned: paarikaupa esinevad odaotsad, kohalikud ehted, C-tüüpi kirve kitsas tera, väike E-tüüpi odaots. 11. sajandi matuste kohta võib aga juba

Artiklis käsitletud viikingiaegsed üksikmatused. 1 Iila, 2 Inju, 3 Püssi, 4 Väike-Maarja, 5 Mäetaguse, 6 Raatvere, 7 Alatskivi, 8 Övi, 9 Kobratu, 10 Metste.

nentida, et otsesed läänepoolsed mõjutused neis puuduvad, pigem on ülekaalu saavutanud idast ning lõunast lähtunud impulsid.

Niisiis võib püstitada küsimuse: kas laibamatus ikka jõudis Eestisse idast? Oli ju nii Eesti lääne- kui ka põhja- ja lõunapoolsete naabrite juures see komme levinud juba hulk aega varem. Kõige tõenäolisemana tulekski kõne alla Ojamaa mõju, mille sidemed mereäärse Virumaaga olid kahtlemata tugevad. Uurimise praeguse seisuga juures peab see küsimus jääma siiski lahtiseks. Nagu näitasid Raatvere kalmistul 1980. aastate algul toimunud arheoloogilised kaevamised, mis avardasid järsult meie arusaamu varajastest laibamatustest Eestis, pole võimatu, et edasised leiud võivad tuua selgema vastuse ka siinkäsitletavale küsimusele.

6. JÄRELDUSED

Läbivaadatud materjali põhjal kujunes Iila kolmikmatusest senisest hoopis erinev pilt. Kalme kujunemine algas juba suurtest raudkividest tarandi rajamisega mitte hiljem kui 2. sajandi algul (Шмидехельм, 1955, 150), millega tõenäoliselt on seostatavad luustikud II ja III. Võimalik, et suurtest raudkividest tarand, mille külge hiljem ehitati paeplaatidest müüridega tarandid, oligi rajatud kahe laibamatuse jaoks, mis paiknesid n.-õ. peegelpildina: üks peaga põhja, teine lõuna suunas. Kindlalt seda väita ei saa, kuna vähemalt III luustiku jäänused ei kuulunudki ühele isikule.

Leiumaterjali põhjal otsustades maeti 975. aasta paiku samasse tarandisse pikka kasvu mees, kelle haua jaoks, mis paiknes tarandi üldsuunaga risti, lõhuti osaliselt tarandiku keskosa. Mehele anti kaasa rikkalik, eelkõige relvadest koosnev varustus.

Hiljem on mehe rinna kohale tehtud sissekaeve, mille otsene eesmärk pole teada. Võimalik, et see toimus kunagi hiljem teadmatuses, sest mõne veelgi hilisema matusega see ilmselt seotud ei olnud. Kõne alla tuleb ka hauarõvi võimalus.

Sissekaevega seoses on ilmselt nihkunud oma kohalt odaotsad, millest väiksem paiknes leidmise hetkel suurema all suure kivi kõrval, suurem odaots (nr. 303) aga oli maa sees poolviltu, tipp ülespoole (Schmiedehelm, 1936, 3). Augu täisajamisel sattus luustiku pea kohale suur raudkivi, luustiku osad aga segunesid kõrgemate kihtide materjaliga.

Noorema rauaaja teisel poolel on sellesse kalme ossa sattunud veel mitmeid esemeid (kolmest traadist käevõrud, laia keskkeermega spiraalsõrmus, kuljus jne.), mille hulka tuleb ilmselt arvata ka 11. sajandil vermitud hõbemünt.

KIRJANDUS

- Andersson, L. 1972. Om svenska lans- och spjutspetsar under vikingatiden. Stockholm; Lund. Käsikiri Uppsala Ülikooli raamatukogus.
- Apals, J., Apala, Z. 1994. Der lettgallische Krieger und Kaufmann in der Wikingerzeit (nach den Materialien des Gräberfeldes Gūģeri). — Rmt.: Prehistoric Graves as a Source of Information. Üppsala, lk. 93—110.
- Arbman, H. 1940. Birka, I. Die Gräber. Stockholm.
- Arwidsson, G., Berg, G. 1983. The Mästermyr Find. A Viking Age Tool Chest from Gotland. Stockholm.
- Atgāzis, M. 1964. Latgāļu 9. — 12. gs. cirvij. — Rmt.: Arheoloģija un Etnogrāfija, VI. Rīga, lk. 105—125.
- Carlsson, A. 1988. Vikingatida ringspännen från Gotland. Text och katalog. Stockholm.
- Gräslund, A.-S. 1967. Charonsmynt i vikingatida gravar? — Tor, XI.
- Hallinder, P. 1986. Streit- und Arbeitsäxte. — Rmt.: Birka, II:2. Systematische Analysen der Gräberfunde. Stockholm, lk. 45—50.
- Jaanits, L., Laul, S., Lõugas, V., Tõnisson, E. 1982. Eesti esiajalugu. Tallinn.
- Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga 1896. Riga. = RK
- Kivikoski, E. 1973. Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. Neuausgabe. Helsinki.
- Kustin, A. 1962. Saaremaa ja Muhu muistised feodalismi tärkamise perioodist (11. sajandist kuni 13. sajandi alguseni). Kandidaadidissertatsioon. Tallinn. Käsikiri AI arheoloogia sektori raamatukogus.
- Lang, V. 1985. Iru linnuse peenkeramik V—X sajandil. — Eesti TA Toim. Ühisk., 1985, 34, 2, lk. 193—210.
- Lavi, A. 1986a. Raatvere maa-aluse kalmistu arheoloogilisest uurimisest 1981. a. Tallinn. Käsikiri AI arheoloogia sektori arhiivis.
- Lavi, A. 1986b. Aruanne arheoloogilistest kaevamistest Raatvere Kalmemäel 1982. a. Tallinn. Käsikiri AI arheoloogia sektori arhiivis.
- Lavi, A. 1986—1988. Aruanne Raatvere Kalmemäe ala arheoloogilisest uurimisest 1983. a. Tallinn. Käsikiri AI arheoloogia sektori arhiivis.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1982. Luistari, II. The Artefacts. — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikauskirja, 82:2. Helsinki.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1985. Viking Age spearheads in Finland. — Rmt.: Society and Trade in the Baltic during the Viking Age. Visby, lk. 237—250.
- Luik, H. 1994. Ühepoolsed luukammid Eestis. — Stiilus, 1994, 5, lk. 4—45.
- Lõugas, V., Mägi-Lõugas, M. 1994. Investigation of ancient monuments at Põide 1991—1992. — Eesti TA Toim. Humanitaar- ja Sotsiaalteadused, 1994, 43, 1, lk. 27—33.
- Mandel, M. 1977. Võitlusnuga muinaseestlaste relvastuses. — Eesti TA Toim. Ühisk., 1977, 26, 3, lk. 236—255.
- Mandel, M. 1991. Eesti 8.—13. sajandi mөөkade tüpoloogias ja dateerimisest. — Rmt.: Muinasaja teadus, I. Tallinn, lk. 101—133.
- Mägi-Lõugas, M. 1994. Eesti viikingiaegsed hoburaudsõled ja nende ornament. — Eesti TA Toim. Humanitaar- ja Sotsiaalteadused, 1994, 43, 4, lk. 465—484.
- Mägi-Lõugas, M. 1995. Eesti viikingiaegsed käevõrud ja nende ornament. — Rmt.: Muinasaja teadus, III. Eesti arheoloogia historiograafilisi, teoreetilisi ja kultuuri-ajaloolisi aspekte. Tallinn, lk. 271—325.

- Nerman, B. 1929. Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. — Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien Handlingar, 40:1. Stockholm.
- Paulsen, P. 1956. Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa. Bonn.
- Petersen, J. 1919. De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben. — Videnskapselskabet Skrifter, II. Hist.—Filos. klasse, 1. Kristiania.
- Salmo, H. 1938. Die Waffen der Merovingenzeit in Finnland. — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, 42. Helsinki.
- Schmiedehelm, M. 1936. Viru-Nigula khk. Kunda-Malla vl. Iila kl. Hiimäe talu kivikalme kaevamisaruanne 23.—28. juulil 1935. aastal. Tartu Käsikiri AI arheoloogia sektori arhiivis.
- Schmiedehelm, M. 1938. Ein münzdatierter jungeneisenzeitlicher Grabfund aus Iila. — Opetatud Eesti Seltsi Toimetused, XXX (Liber saecularis). Tartu, lk. 633—652.
- Selirand, J. 1974. Eestlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tärkamise perioodil (11.—13. sajand). Tallinn.
- Serning, I. 1966. Dalarnas järnålder. — Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien Monografier, 45. Stockholm.
- Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. 1861. Dorpat.
- Šnore, E. 1987. Kivtu kapulauks. Rīga.
- Solberg, B. 1984. Norwegian Spear-heads from the Merovingian and Viking Periods. Bergen. Käsikiri Museovirasto raamatukogus Helsinki.
- Stenberger, M. 1961. Das Gräberfeld bei Ihre in Kirchspiel Hellvi auf Gotland. — Acta Archaeologica, XXXII. København.
- Zariņa, A. 1987. Salaspils Vējstūru kapulauki. — Rmt.: Arheoloģija un Etnogrāfija, XV. Rīga, lk. 19—44.
- Tallgren, A. M. 1925. Zur Archäologie Eestis, II. Von 500 bis etwa 1250 n. Chr. Dorpat.
- Thålin-Bergman, L. 1986. Waffengräber von Birka. — Rmt.: Birka, II:2. Systematische Analysen der Gräberfunde. Stockholm, lk. 5—10.
- Tõnisson, E. 1974. Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. — Anfang 13. Jhs.). Tallinn.
- Urtāns, V. 1964. Latvijas 5.—9. gs. depozīti. — Rmt.: Arheoloģija un Etnogrāfija, VI. Rīga, lk. 39—74.
- Urtāns, V. 1970. Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5. — 9. gs. — Rmt.: Arheoloģija un Etnogrāfija, IX. Rīga, lk. 61—85.
- Vassar, A. 1939. Iru Linnapära. — Rmt.: Muistse Eesti linnused. Tartu, lk. 53—100.
- Vassar, A. (toim.) 1955. Eesti NSV ajalugu, I. Tallinn.
- Wegraeus, E. 1986. Die Pfeilspitzen von Birka. — Rmt.: Birka, II:2. Systematische Analysen der Gräberfunde. Stockholm, lk. 21—34.
- Аун М. 1992. Археологические памятники второй половины I-го тысячелетия н. э. в Юго-Восточной Эстонии. Таллинн.
- Бранденбург Н. 1895. Курганы южного Приладожья. — Материалы по археологии России, 18. С.-Петербург.
- Кирпичников А. 1966. Древнерусское оружие, I. Москва; Ленинград.
- Седов В. 1985. Изборск в 8—10 веках. — Новое в археологии Прибалтики и соседних территорий. Таллинн, lk. 119—130.
- Сизов В. 1902. Курганы Смоленской губернии. Гнздовский могильникъ близъ Смоленска. — Материалы по археологии России, 281. С.-Петербург.
- Шмидехельм М. 1955. Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-востоке Эстонии. Таллинн.
- Шноре Е., Зейдс Т. 1957. Нукшинский могильник. Рига.

VIKING AGE GRAVE AT IILA.
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS ON PAPER

Marika MÄGI-LOUGAS

Since the late 1930s the view prevalent in Estonian Viking Age studies was that Scandinavian styles of artefact survived much longer in Estonia than in Scandinavia itself. This theory was partly based on excavations at the *tarand*-grave at Iila, Northeast Estonia, in 1935, led by M. Schmiedehelm. Three skeletons were unearthed, and later interpreted by A. Vassar as a Late Iron Age burial of a wealthy man and his two slaves. Schmiedehelm dated the grave, containing E-type spearheads and a C-type axe, to the second half of the 11th century because of an 11th century German coin (1051—59) found next to the main skeleton (Schmiedehelm, M. "Ein münzdatierter jungeszeitlicher Grabfund aus Iila." *Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused*, XXX (Lieber saecularis). Tartu, 1938, pp. 633—652). Although several Estonian archaeologists have supported this interpretation, others have recently queried it. A closer study of Schmiedehelm's report and the finds allows me to see the problematic grave in a different light.

The report of the excavations at Iila proved to be not very detailed. Exact depths of the artefacts associated with the main skeleton were not mentioned, and description of the other skeletons was almost completely lacking. No attention was paid to the fact that half of the main skeleton was destroyed by later entrenchment. It can be determined from Pl. I that the coin was originally situated at least 5 cm higher than the bones; we can see it at the same level where the first bones started to come to light. Schmiedehelm did not emphasize in her report that a number of stray finds dating from the 11th to the 13th century were found 5—25 cm above the skeleton. The coin was just one of these.

Investigation of the bones (by osteologist R. Allmäe) confirmed that half of the main skeleton had been mixed with the upper levels. The "slaves" bones proved to belong to several individuals and were much less well preserved. Obviously bones from the 2nd century inhumation were unjustifiably associated with the Viking Age funeral.

Most of the finds mentioned by Schmiedehelm came from the untouched part of the Viking Age skeleton (Pl. II). The man had been equipped with an axe, two spears, 2—4 arrows, a penannular brooch, bracelets, bits, firesteel, and some smaller items (Pls. III, IV). A pair of spearheads, one larger, one smaller, is typical of the Late Iron Age graves east of the Baltic Sea. Both of the Iila spearheads belong to J. Petersen's E-type. The smaller one is a later and eastern variant of this type, which has been dated to the 10th—11th centuries in Russia. The axe is of Petersen's C-type, but with a narrower blade than usual. Such an axe may be connected with some axes from Gotland, but also with a special eastern axetype of the 10th—11th centuries. The arrowheads can only be dated within a comparatively long period.

The penannular brooch with prism-shaped terminals can be dated to the end of the 10th or to the first half of the 11th century. The bracelet has no exact counterpart, but because of its similarity with the Group VII bracelets in Estonia it can be seen as a predecessor of these. Group VII bracelets were in use mainly in the 11th century.

It is possible that two scythes found above the disturbed part of the skeleton originally belonged to the same grave.

The Iila Viking Age grave can be dated to the second half of the 10th century. As its weapons seem to belong to the beginning of this period

and the ornaments to the end of it, the funeral most probably took place around 975.

It is interesting to compare the funeral at Iila with other Viking Age single graves in Estonia. The oldest of these is a cremation grave of Püssi (Pl. V), dated back to the 9th or the beginning of the 10th century. A probable cremation grave of Väike-Maarja contained a larger E-type spearhead, a smaller spearhead similar to an A-type, a C-type axe, sax, and scythe (Pl. VI). Some spearheads similar to the A-type, dated to the middle or the second half of the 10th century, have been found in Luistari graveyard, Finland. The grave at Väike-Maarja can probably be dated to the same time.

The first appearance of inhumation graves in Estonia has been connected with the Christianization of Russia and dated not earlier than the beginning of the 11th century. Nevertheless, there are other inhumation graves in Virumaa, Northeast Estonia, which can be dated back to the 10th century (Fig.) — in particular, burials in Mäetaguse and Inju. The first of these is a male grave with equipment similar to Iila. It contained a smaller E-type spearhead, sax, bits, two belt-buckles, and a penannular brooch that has since been lost (Pl. VII). The most problematic artefact of these is one of the buckles, which has been dated to the 11th century. It appears to be an older variant of the so-called Gotland-Baltic type buckles. It seems more plausible that this find should be dated to the end of the 10th century because its weaponry.

A female inhumation grave is known from Inju, Virumaa (Pl. VIII). The finds date the burial more probably to the third quarter of the 10th century, both the bracelets and the penannular brooch found in the grave belong to an earlier type than those of Iila. It may indicate some temporal distance between the burials at Inju and Iila, because these types of bracelet and penannular brooch were equally used by both sexes in Estonia.

Part of a male skeleton with an axe and a vessel were preserved in Kobratu graveyard, East Estonia. The axe belonged to the eastern type described above, and had a blade resembling the Iila axe. The vessel was a bowl of so-called Finnish ceramic. The burial can be dated to the last quarter of the 10th century.

The inhumation graves from the beginning and the first half of the 11th century contain quite different weaponry. Graves in Ovi, Metste (Pl. IX), Alatskivi (Pl. X), and Raatvere — all in East Estonia — can be mentioned here. Axes of Petersen's M-type, spearheads of M-type, and spearheads resembling K-type are typical of these burials. Though the weapons differ from those in Iila, there are many similarities in ornaments. Penannular brooches with prism-shaped terminals and bracelets of Group VII are quite common in these graves, making it impossible to date the Iila burial much earlier than 1000.

Although the inhumation graves of the 10th century in Estonia contain mostly local artifacts, strong western influences are visible in them, particularly through contacts with Gotland. Inhumation graves were widespread in Gotland during the Viking Age, and Virumaa has traditionally had close relations with the other side of the Baltic Sea.

ПОГРЕБЕНИЕ В ИЙЛА. АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ «РАСКОПКИ» В АРХИВЕ

Марика МЯГИ-ЛЫУГАС

В 1935 г. в Северо-Восточной Эстонии, на каменном могильнике с оградками в дер. Ийла были проведены археологические раскопки под руководством М. Шмидехельм. При открытии части могильника II в. были обнаружены три скелета, один из которых принадлежал, как предполагалось, хозяину, два других, лежавших по бокам, рабам. Дата погребения была определена второй половиной XI в. по найденной неподалеку от скелета «хозяина» западноевропейской монете чеканки 1051—1059 гг. При этом не были учтены датировки двух наконечников копий типа Е и топора типа С (по Петерсену), бытовавших в первой половине эпохи викингов.

Просмотр отчета о раскопках, статьи М. Шмидехельм и остеологического материала позволяет по-иному трактовать возраст этих трех погребений. Во-первых, скелеты т. н. рабов, которые сохранились хуже скелета «хозяина», принадлежат, вероятно, к древним погребениям могильника; во-вторых, связь между упомянутой монетой и впускным погребением более чем сомнительна. Впускное погребение, судя по находкам около скелета, датируется скорее всего рубежом последних двух четвертей X в.

В Эстонии известно еще несколько мест с труположениями в сопровождении предметов X в., которые до сих пор относили к XI в. Учитывая датировки, можно предполагать, что обычай труположения внедрился в Эстонии под влиянием культуры не Древней Руси, а Скандинавии, прежде всего о-ва Готланд.